

STAREJŠA BESEDILA KOT VIR ZA PREUČEVANJE ZEMLJEPISNIH JEZIKOVNIH RAZLIČKOV

Nadnarečnost ali večnarečnost, značilni za izrazno podobo starejših besedil od prvega ohranjenega zapisa osnovnih molitev s konca 14. stoletja dalje, sta stalnici do uveljavitve splošnoslovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Stičnojezikovni, družbenozvrstni prostorski in prevodni vplivi so preoblikovali pisni jezik predknjižnega obdobja in knjižni jezik od 16. do 19. stoletja. Ugotovljenim narečnim vplivom kranjske gorenjske in dolenske in primorske narečne skupine v srednjeveških priložnostnih zapisih se od 16. stoletja pridružijo še vplivi štajerske in panonske, ki so se izraziteje profilirali od srede 18. stoletja. Preplet narečnih in knjižnih prvin od 16. do 18. stoletja bo predstavljen na zvrstno različnih in vsebinsko sorodnih tiskanih in predvsem rokopisnih besedilih. Vprašanje, katere narečne prvine se lahko ohranjajo v knjižnem jeziku in katere opuščajo (npr. narečni refleksi fonemov v dolgih, kvantitetna in intenzitetna samoglasniška redukcija v kratkih in nenaglašanih zlogih, soglasniške premene), so posamezni avtorji reševali samostojno in sistematično, upoštevajoč knjižno izročilo ali sočasno slovnično normo, velikokrat pa tudi spontano in nedosledno, kar se kaže v jezikovni variantnosti in hiperkorekturah. Svetopisemski prevodi (Dalmatinov (1584) in skupinski katoliški (Japljev) prevod (1784–1802)) so jezikovno skrbneje oblikovani in izraziteje nadnarečni. Ker pisna besedila ne zrcalijo sestava krajevnih jezikovnih različkov, temveč le posamezne sestavine, lahko le časovno potrjujejo obstoj jezikovnih prvin in prinašajo tudi nove podatke k poznavanju razvoja jezika na vseh jezikovnih ravneh.

zgodovina slovenskega jezika, slovenska dialektologija, starejša slovenska besedila, kranjski knjižni jezik, vzhodnoslovenski knjižni jezik, nadnarečnost, večnarečnost

The supradialectal or multi-dialectal character of older texts, from the oldest surviving record of basic prayers from the end of the 14th century onwards, was a constant until the establishment of the standard Slovene language in the mid-19th century. Language contact, social variety, spatial and translation influences helped shape the written language of the pre-standard period and the standard language from the 16th to the 19th century. Identifiable dialect influences from the Upper and Lower Carniolan and Littoral dialect groups in medieval occasional texts are joined, from the 16th century onwards, by Styrian and Pannonian influences, which took on a more distinct profile from the mid-18th century. The mixing of dialect and standard language elements from the 16th to the 18th century will be presented through texts that are related in terms of content but variety diverse, some of them printed but most in manuscript form. The question of which dialect elements can be preserved in the standard language and which abandoned (e.g. dialectal reflexes of phonemes in long syllables, quantitative and intensive vowel reduction in short and unstressed syllables, consonant change) has been answered by some authors in an independent and systematic way, taking into account the standard language tradition or synchronous grammatical norms, but by others spontaneously and inconsistently, as can be seen in language variation and hyper-correctiveness. Biblical

translations (Dalmatin's 1584 and Japelj's Catholic translation 1764–1802) are more linguistically measured and more notably supradialectal. Because written texts do not reflect the composition of regional language variations, but rather only individual elements, they can only temporally confirm the existence of language elements and contribute new data to aid understanding of the development of language on every language level.

history of the Slovene language, Slovene dialectology, older Slovene texts, Carniolan standard language, East Slovene standard language, supradialectal, multi-dialectal

1.0 Naslov pričujočega prispevka bi lahko uglasili tudi vprašalno: Ali so starejša besedila s svojim knjižnosistemskim značajem primerna za preučevanje t. i. neknjižnih jezikovnih različkov, ki se uporabljajo v krajevno, pokrajinsko, deželno omejenih arealih?

1.1.0 Dilema, kako v besedilih prepoznati njihovo krajevno sistemskost ali pokrajinsko tipičnost in jo razločiti od tedanje neobvezujoče knjižnosti, ki je nastajala in se oblikovala iz žive govornice, nadnarečne, pa tudi večnarečne primarne (organske) jezikovne osnove, ni zlahka razrešljiva spričo normativne nedoločenosti, neustaljenosti in posledične neenotnosti rabe jezikovnih sredstev v pisnih besedilih.

1.1.1 V okviru sociolingvistične stratifikacije slovenskega jezika so bile v preteklosti meje med knjižnim (pisnim prenosnikom) in neknjižnim polom (govornim prenosnikom), ki je predstavljal izhodišče prvega, veliko bolj odprte, prehodne in manj zamejlive, enosmerno prehajanje pa odvisno od jezikovnih in zunajjezikovnih družbeno-kulturnih in pragmatičnih dejavnikov. Pisni oz. knjižni jezik je bil v starejših razvojnih stopnjah razpet med normo in rabo in torej različno strukturiran preplet obeh. Normo je oblikoval tvorec besedila pod vplivom pisnega, kasneje knjižnega izročila (od srede 18. stoletja usmerjan tudi s sočasnim slovničnim normiranjem), pa tudi po zgledu klasičnih in evropskih tujejezičnih slovničnih zgradb, pri prevodnih besedilih tudi pod neposrednim vplivom uporabljenih tujejezičnih predlog, zato jo je treba pojmovati zelo ohlapno in ne po današnjih slovničnih merilih. Rabo je določalo piščevo primarno govorno zemljepisno jezikovno izhodišče, tj. organski idiom ali naravni jezik (po Brozoviću Šekli 2004: 43), ki ga predstavlja sistemsko zaokrožen krajevni govor.

1.1.2 Stopnja narečnosti v pisnih besedilih je v zgodovinskih okoliščinah (poleg avtorjeve jezikovne zmožnosti, jezikovnega izhodišča in jezikovnega nazora) odvisna od sociolingvističnih, zunajjezikovnih danosti v okviru sporočevalskega kroga: tako od družbenega položaja, izobrazbe, sporočevalnega namena tvorca besedila, kot od naslovnika, ter od besedilnih določnic, kot so besedilna vrsta, (ne)uradnost, izvornost oz. odvisnost od pisnih/prevodnih zgledov, okoliščin uporabe besedila in številnih drugih dejavnikov.¹

¹ Prim. Orel 2003: 551–562.

1.1.3 V določenih besedilnih vrstah je prehajanje iz govorjenih plasti jezika izrazitejše: nekatere vrste so bolj neuradne in sproščeno pisane, npr. zasebna pisma, vzorci pogovorov, trivialna poezija;² rokopisi imajo navadno več narečnih značilnosti kot tiski, med nabožnimi besedili so bližje govorjenemu jeziku pridige, najbolj knjižni in normodajalni vzor tudi ostalim piscem pa so predstavljali prevodi Svetega pisma (tako Dalmatinov (1584) kot t. i. Japljev (1784–1802) 200 let pozneje), saj so bili podvrženi vrhovnemu institucionalnemu in skupinskemu jezikovnemu pregledu, zato je njihov jezik razmeroma poenoten in sistemsko urejen.

1.2.0 Kljub pričakovanemu izhodišču knjižnega jezika v krajevnem govoru (prim. Smole 2004: 323)³ pisni sestav ni preslikava le-tega, temveč je odsev bolj ali manj preišljene ali spontane selektivne izbirnosti jezikovnih sredstev, ki dovoljuje hkratno prisotnost različnih narečnih pojavov. Besedila se nam razkrivajo v svoji nadnarečni, širši regionalni, tudi večnarečni podobi, zanja je značilen deloma deželno, upravno zamejen knjižni sestav, ki tudi v istem časovnem obdobju ni bil enoten, kot bo opazorjeno v nadaljevanju.

1.2.1.1.1 Nadnarečnost, ki potrjuje neorgansko izhodišče, je namerno dosežena po eni strani z opuščanjem ožje narečnih prvin predvsem zaradi splošne uporabnosti in razumljivosti na deželni ravni ali celo iz avtorjevih estetskih pogledov na pravopisno normo⁴ (npr. pri Trubarju izogibanje dvoglasnikom nasploh, kar dokazujejo hiperkorekture (npr. *mlaši*, *razbonik*, *huši*, *mahine*, pri veleznikih: *špižate* 'špižajte' proti *sbirajte*, *pogledajte* (TE 1555 A2; 13), morda celo v prevladujočem odrazu *n* namesto narečnega *jn* za mehki *n*), narečnemu *ü* za *u*, pri mlajših avtorjih doljenjskim dvoglasnikom *ie* in *uo* za naglašena etimološka in nosniška *e* in *o* (le redko se pojavlja *ie* za psl. naglašeni *ě*, *e*, *i* ob *r* (npr. pri Rogeriju, Svetokriškem (*viera*; *pastjer*, *pjerje*)).

1.2.1.1.2 V nenaglašenem samoglasniškem sestavu je že v 16. stoletju od Trubarja dalje opaziti načrtno izogibanje premenam zaradi slabljenja kratkih samoglasnikov pod vplivom jakostne in kolikostne redukcije:⁵ npr. *o* in *e* v *a* (*o*-jevsko in *e*-jevsko akanje),⁶ ki pa je izkazano ob številnejših primerih brez premene že sredi 15. stoletja v *Stiškem rokopisu* (1440): npr. v splošni spovedi (*ad pouem*, *abarnyll*,

² Primerjava dveh slogovno različnih pesmi tega sicer ni potrdila. Gl. točko 2.3.4. Podobno je tudi jezik prve umetne poezije v almanahu *Pisanice* (Legiša 1977), izpod peresa J. D. Deva, V. Vodnika idr., ne glede na motivno in slogovno privzdignjenost približan sicer pričakovanemu vplivu Pohlinove norme, oplajajoče se tudi v sočasni ljubljanski bolj kultivirani mestni govorici.

³ »Krajevni govori tvorijo najnaravnejšo govorjeno obliko slovenskega jezika, iz katere (ali vsaj iz dela katere) je navsezadnje izšel tudi knjižni jezik.« (Smole 2004: 323.)

⁴ V predgovoru Lubi Slouenci (TE E 3) omenja, da so veliko preišljali o pravopisu, ki ne bi imel preveč črk ali soglasnikov v enem zlogu, kot to delajo Čehi in drugi, kar se sicer verjetno nanaša na zapis šumevcev č, ž, š (»de bi preueliku puhstabout oli Consonantou kani fillabi ne iemali«). O poknjiženju dvoglasniške vrednosti za dolgonaglašeni jat prim. J. Rigler 1968, 1986a, 1986b; J. Müller 2001; M. Orožen 1996 (Stilni problemi Trubarjevega jezika, 131) in drugod.

⁵ Prim. Ramovš 1995: 227, Poklač 2001: 33–34.

⁶ Rigler 2001: 96–106.

ablafti idr.), v *Starogorskem rokopisu* le enkrat (*dolshnikam*), pri Trubarju je zelo redko, v *Katekizmu* iz leta 1550 je izkazano *e*-jevsko akanje le pri nedoločnem členu *en -a -o* (*ano pridigo, an Pild, an duh, ana shiva dušha* (3–4), *ana rezh* (109), *an pošhten leben* (243) itd.), v kasnejših knjigah pa je ta pojav načrtno odpravljen; v različni stopnji je prisotno v besedilih gorenjskih piscev od 17. stoletja dalje. *O*-jevsko akanje je sicer le na začetnih straneh opazno tudi v *Gorskih bukvah* prevajalca Andreja Reclja iz Rake pri Krškem (npr. *zagorska praudo*). Trubar pa tudi kasneje ne odpravlja položajne narečne labializacije oz. zaokroženja *a* v *o* in narečnega preglasa ob funkcijsko mehkih soglasnikih,⁷ ki ju Krelj in Dalmatin ne upoštevata. Tudi slabljenje nenaglašenih visokih samoglasnikov *i* in *u* v *ə* oz. *o* lahko spremljamo sicer že pred knjižnim obdobjem v nenatančno datiranim *Kranjskem rokopisu*, tj. prisegah mesta Kranja (verjetno iz prve polovice 16. stoletja), in v *Starogorskem rokopisu* s konca 15. stoletja,⁸ čeprav ga besedila 16. stoletja skoraj ne poznajo in je kot variantna možnost značilno za knjižni jezik 17. in 18. stoletja.

1.2.1.1.3 Tudi Dajnkov jezik ne temelji na njegovem krajevnem govoru, temveč je približan pokrajinskemu vzhodnoštajerskemu tipu knjižnega jezika, saj svoja črešnjevka dvoglasnika (*ej* za stalno dolgi *ě* in *ou* za stalno dolgi *o*, dolgi *o* in zgodaj podaljšani novoakutirani *o*) nadomesti z enoglasnikoma (prim. Koletnik 2001: 57, 83)⁹ kljub prekmurskemu zgledu z njima ali morda ravno zaradi namerne vzpostavitve razlike med vzhodnoštajerskim in prekmurskim samoglasniškim sestavom – to je kot pri Trubarju lahko nadnarečna glasoslovna značilnost, ki je lahko tudi mednarečno pogojena, pri Dajniku s prleško rabo.

1.2.1.2 Nadnarečnost pa je po drugi strani posledica zavestnega vzpostavljanja ali vzdrževanja prvotne, zgodovinsko starejše, nespremenjene, etimološko utemeljene jezikovne danosti (npr. pri Krelju). V nadaljnjih stoletjih jo je vzdrževala starejša knjižna tradicija, ki so jo različno spoštovali (Schönlebnovemu neupoštevanju samoglasniškega upada nenaglašenih samoglasnikov iz govorjenega jezika lahko vzporejamo Kastelčevo sledenje Dalmatinovemu jezikovnemu zgledu, in protistavimo Basarjevo »srejdno pot«^{»u' kranjskimu jesiku«}, tj. kolebanje med uveljavljanjem sočasnih govorjenih glasoslovnih značilnosti in med upoštevanjem starejše rabe, izraženo v predgovoru k izdaji pridig (Conciones 1734), ki pa je bilo tudi narečno razločevalno, torej dolenjsko starejše proti gorenjsko mlajšemu in se je pri oblikovanju knjižne norme razreševalo s prepletom obeh narečnih podstav.

1.2.2 Posebno obliko nadnarečnosti pisnega koda, ki jo ustvarja prevzemanje narečno različnih prvin, predstavlja večnarečnost. Pomeni upoštevanje narečnih prvin z različnih zemljepisnih področij, kar je lahko posledica več besedilnih kra-

⁷ Prim. točko 2.2.2.1.

⁸ Za *Celovški rokopis* s konca 14. stoletja ga predpostavlja M. Šekli (2008: 34), ki doslej po Grafenauerju upoštevane ziljske glasoslovne značilnosti *martwech* in *naſſen* razlaga kot gorenjske zglede za zgodnji delni samoglasniški upad v *ə*.

⁹ O tem že Orel 2003: 555 po Koletnik 1998: 258.

jeveno različnih predlog iz določenega časa, pa tudi neustaljene norme, ki se izoblikuje s (tudi hkratnim) individualnim odbiranjem raznorodnih narečnih značilnosti, lahko pa je izbrana tudi namerno zaradi možnosti širše uporabnosti besedil.

2.0 Na obstoj več knjižnih jezikovnih sestavov slovenskega jezika je vplivalo zlasti zemljepisno različno jezikovno izhodišče, ki jo predstavljajo govorjeni različki, tj. velike razlike v narečnih sestavih, širših od krajevnega govora, določenih pokrajinsko, deželno- ali državnoupravno. Tako se že od srednjega veka, glede na upravno delitev na notranjeavstrijski in ogrski prostor, zarisuje dvojna zgodovinska podoba slovenskega knjižnega jezika: osrednjeslovenska, t. i. kranjski deželni jezik, in vzhodnoslovenska, zgledujoča se po knjižni kajkavščini, a vendarle s svojo organskojezikovno specifiko.¹⁰

2.1 Za izrazno podobo srednjeveških rokopisov od prvega ohranjenega zapisa molitvenih obrazcev s konca 14. stoletja, tj. od *Celovškega (Rateškega) rokopisa* dalje (1362–1390), ki sodi že v čas po narečnem členjenju, je značilna nadnarečnost, ki je relevantna za pisni prenosnik nasploh: je stalnica, pomembna zlasti za izoblikovanje pokrajinskih knjižnih jezikov in različic. Zaradi upoštevanja različnih stičnojezikovnih in prostorskih vplivov glede na način zapisovanja in jezikovno zmožnost, izvor pisca itd., ki so preoblikovali pisni jezik tako predknjižnega obdobja kot tudi osrednji knjižni jezik od 16. stoletja dalje, se pogosto nadnarečnost prepleta z večnarečnostjo, ki je v besedilih izražena s soobstojem dvojnic, različic na vseh jezikovnih ravneh. V srednjeveških priložnostnih rokopisih so bili prevladujoči narečni vplivi gorenjske (*Celovski*, *Starogorski* (1492–1498),¹¹ prvi del *Stiškega rokopisa* (1428)), dolenske (drugi del *Stiškega rokopisa* (1440)) in primorske narečne skupine (tersko narečje v *Černjejskem* (od 1497 dalje) in *Videmskem rokopisu* (1458)).¹²

2.2.1.1 Dihotomija glasovja gorenjsko – dolensko v kranjskem deželnem prostoru, ki je obstajala že v srednjeveškem obdobju in se združuje celo v variantnosti besedil *Stiškega* in *Kranjskega rokopisa* (morda v prvi polovici 16. stoletja), s

¹⁰ Dvojno jezikovnorazvojno delitev poudarja v svojih prispevkih o vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku Jesenšek 1991, 2005a, 2005b idr.

¹¹ Po M. Šekliju (2008) nenamernih koroških (ziljskih) glasoslovnih vneskov pri prepisovanju ziljskega duhovnika v besedilu *Celovškega rokopisa* več ni, podobno bi lahko gorenjščini pripisovali tudi nekatere notranjsko-kraške in starogorsko-beneške posebnosti v *Starogorskem rokopisu* (Logar 1973/74: 198), med mlajše gorenjske lahko sodi končnica *-am* v *dol/chnickham*, kar je kot variantno možnost navajal že Logar, *-o* v *Boga/two* (prim. dvojnice *z -u* in *-o* v kranjskih prisegah), prekozložno prilikovanje (*po/fwet/cheno*), preglas (*rez-* v *re/re/chno*, *re/peft*), tudi oblika veznika *inuj* bi bila lahko gorenjska (prim. *Blejske podložniške prisege* (1976: 47) l. 1680 *Jenui* ob vrsti drugih glasovnih možnosti veznika), dolensko-notranjska pojava pa ostajata preglas *a* v *e* za mehкими soglasniki (*twoye wuolle* 'tvoja volja') in dvoglasnik *uo* v *wuolle*.

¹² Prim. B. Pogorelec, ki za mlajše srednjeveške rokopise ločuje koroško-gorenjski tip pismenega jezika, ki po 16. stoletju zajema primere uradovanih besedil in je bil neoficialna oblika v 17. in 18. stoletju, dolenski in beneškoslovenski tip pismenega jezika (B₁, B₂, B₃) s kontinuiteto v kasnejših zgodovinskih obdobjih (Pogorelec 1974a: 1–3).

prevlado gorenjske osnove tudi v zapisih molitvenih obrazcev izven gorenjskega narečnega območja (*Celovski, Starogorski rokopis*) se je v 16. stoletju po rojstnem zemljepisnem izhodišču avtorjev prevesila na dolensko stran in se zlila v sozvočje obeh v prestolnici Kranjske – Ljubljani, kjer se z zahoda in vzhoda združujeta obe narečni osnovi. Težišče se razvojno z bolj dolenske narečne zaznamovanosti ljubljanske mestne govorice, ki ohranja nekatere dolenske prvine še do srede 20. stoletja, nagne na gorenjsko stran. To potrjuje v drugi polovici 18. stoletja celo Pohlinov na takratno »kultivirano ljubljansčino« oprt jezikovni sestav, če pritegnemo zgled za skrajnostno narečno polarizacijo z manjšo stopnjo abstrakcije, čeprav lahko ugotavljamo tudi pri njem različne stopnje upoštevanja govornih prvin, a vendarle (delno) hoten kompromis z nihanjem med tradicionalno in tedanjo govorno rabo. Izkazana je izraziteje dolenska oz. neuskajana raba: za cirkumfleksirani *o* najprej prevladuje gorenjski *o*, nato dolenski *u*, 1799 približno enakovredno, pri odrazu za stalno dolgi *ě* prevladuje enoglasnik, v malem *Kanizijevem katekizmu* iz 1768 je skoraj edini odraz. Zanj so značilne tudi redukcije nenaglašene *i* in *u* (popolne ob zvočnikih ali redko v izglasju, delne z zapisom polglasnika z *e*: *potrebšno, bli, skoz; neč, molemo, dobrutnek, vašem, božje* 'božji', v pridevniških končniških morfemih (-*ega, -emu* proti -*iga, -imu*)), prednaglasno *o*-jevsko akanje (lastnost S-dolenskih govorov): *damu, daseči, da 'do'*, gorenjsko ponaglasno akanje izjemoma (*lohka*); *e*-jevsko akanje v nikalnici in predponi (*pre(nagledaj, prajme)*), gorenjsko prilikovanje v sklopu *čr, žr* (*čeda, žebe*), v istem besedilu pa se pojavljajo tudi obojenarečne dvojnice (npr. *toku, tok*) (prim. Žitko 2004: 39–40). Po drugi strani narečnih premen ne upošteva vedno (tako npr. ohranja nenaglašeni *i*, tudi v nedoločniški končnici, piše *jl* za *í* (*krajl-*) po Dalmatinu, kar je knjižna prvina, zanj so značilne tudi številne dolensko-gorenjske dvojnice. Če Pohlinovo ljubljansčino primerjamo z zapisi starejše mestne govorice v publicistiki, in sicer v Slovencu l. 1932 (Toporišič, Gjurin 1981: 345–46)), za katere je značilen dolenski *u* za cirkumfleksirani *o* (*kulku, tku, zatu, tu 'to'*), med premenami kratko- in nenaglašeni samoglasnikov pa je lahko dolensko tudi ponaglasno akanje (*sma, imaja, morma, uzamema* ipd.), lahko ugotovimo, da so ostale premene kot prednaglasno ukanje (*zguduvina, puzabu, dumače*), *e*-jevsko akanje (*na morem, tkula*) ter pojavi redukcije in nekatere druge premene gorenjske. Tudi jezik vseh ostalih piscev do srede 19. stoletja izpričuje hoteni odmik od narečnosti h knjižnosti.¹³

2.2.1.2 Od 17. stoletja se je dolenska fonološka osnova prepletala z gorenjsko pri piscih iz tega prostora (Skalar, neznani prevajalec Stapletonovih evangelijev in slovaropisec *Krajnskega besedisha*, pisarji blejskih podložniških priseg idr.), po prevladi gorenjskih piscev (Paglovca, Japlja, Kumerdeja, Linhart, Vodnika, Kopitarja) od srede 18. stoletja na Kranjskem so nekatere gorenjske glasovne prvine nadomestile stare dolenske, čeprav v tem času narečno izhodišče ni bilo več tako relevantno za določanje knjižne norme zaradi ohranjanja tradicije, razen v nekaterih

¹³ Prim. Orel 2003: 554–558.

tipičnih glasovnih segmentih (npr. načrtno odpravljanje narečnega dolenjskega *u* za dolgi cirkumfektirani *o* od Paglovca dalje,¹⁴ ne pa dolenjskega *-u* v izglasju, ki ostaja do Vodnika, ker so se pisci od 17. stoletja dalje načrtno izogibali uvajanju v pisni jezik za gorenjščino značilnega onemevanja nenaglašanih samoglasnikov. Narečni vplivi so postali prevladujoči od druge polovice 18. stoletja, ko je narečna razslojenost knjižnega jezika dosegla vrhunec z namernim jezikovnim razločevanjem, ki je oblikovalo knjižne različice (koroško, vzhodnoštajersko) in knjižne podsestave slovenskega jezika (vzhodnoslovenski, osrednjeslovenski), a se je kasneje zaradi sociolingvističnih sprememb in narodnostno združevalne ozaveščenosti od srede 19. stoletja do konca 1919 poenotila z odpravo mlajših osrednjenarečnih prvin in sprejetjem nekaterih obrobni izvorno prvotnejših razločevalnih štajerskih in koroških glasoslovno-oblikoslovnih značilnosti.

2.2.2.1 Na tej točki postane spet aktualno vprašanje izhodišča Trubarjevega knjižnega jezika, kot tudi jezika vseh nadaljnjih piscev, ki so jo jezikoslovci iskali v narečni, organski, zemljepisni danosti: glede na rojstno okolje dolenjski, raščičanski po Trubarjevi omembi v predgovoru prevoda prvega dela novega testamenta, glede na deželno upravno, cerkveno, kulturno središče ljubljanski (po domačem narečju nekoliko modificiran govor Ljubljane pri Riglerju (1968: 234)). Po primerjanju z narečnimi podatki se kristalizira možnost, da gre za zavestno nadnarečno oblikovan širše rabljen pokrajinski »kranjski« jeziki, ki upošteva odpravo določenih ožjenarečnih prvin in se oddaljuje od krajevnega govora kot organskega idioma govorca/pisca.¹⁵ Take razlage ne potrjuje že predtrubarjevska rokopisna ostalina, temveč tudi Trubarjev jezik sam, tudi nekatere Trubarjeve izjave o prevajanju v kranjski jezik zaradi razumljivosti ljudem drugih dežel.¹⁶

2.2.2.2 Trubarjev knjižni jezik je kljub dolenjski organskoidiomski podlagi vendarle abstrakcija z odbiranjem in izločanjem določenih dolenjskih narečnih pojavov, npr. z upoštevanjem različnih vrst prilikovanja ((položajne) labializacije (*rokom* 'rokam', *nom*, *vom*, *toku*), vokalne harmonije (*sorota*, *mumu*), narečnega preglasa (*tiga hudiče* 'hudiča', *de*, *jest*), prekozložnega ujemanja (*šlužiti*)) na eni strani in z opuščanjem dvoglasnika za naglašeni jat v določeni meri po dokaj izdelanem sistemu, *ü* za *u*, *o*-jevskega, *e*-jevskega akanja na drugi.¹⁷ Sam svoj jezik večkrat poimenuje z deželnim poimenovanjem kranjski, podobno tudi drugi osred-

¹⁴ Skalar v rokopisu *Shulla tiga premishluvana* iz l. 1643 piše tako *o* kot *u* (prim. Škofic: 1998: 209), v 18. stoletju pa Gorenjec Linhart (1790) ohranja dolenjski odraz, Kumerdej (1796) pa ga tako kot Japelj večinoma odpravlja (razen pri *skuz(i)*) in v izglasju (npr. *toku*, *šlu*, *bilu*).

¹⁵ L. 2003 je na simpoziju Obdobja 22, posvečenem zvrstnosti, M. Šekli izpostavil neorgansko osnovo knjižnega jezika, saj se je knjižni jezik »verjetno tudi na osnovi tradicije srednjeveškega ustnega in pisnega jezika cerkvenega obredja postopoma oblikoval kot rezultat kompromisa med posameznimi slovenskimi narečji« (Šekli 2004: 46).

¹⁶ Trubar zapiše: »*Obtu fmo mi letu nashe dellu vta Crainski Iefig hoteli poftautiti [...], de ta, tih drugih Deshel ludi, tudi mogo fa/topiti*« (TE 1555 A 2b–3a).

¹⁷ Prim. Rigler 1968.

njeslovenski pisci do 19. stoletja, kar potrjuje njegovo širšepodročno, regionalno, na ravni deželnoupravne, tj. politične delitve, temelječo uporabnost.

2.2.3 Kreljev jezik je z neorganskim izhodiščem abstrakcija na podlagi poznavanja drugih organskih idiomov (slovenskih krajevnih in področnih govorov, hrvaškega glagoljaškega izročila ter najstarejše knjižne slovanske kodifikacije – stare cerkvene slovanščine), razlikovalen po svojem obrobnem (vipavskem, istrskem), nekranjskem narečnem zgledovanju, glede na jezikovni razvoj pa po etimološko prvotnejšem (z odrazom *a* za nenaglašeni in kratkonaglašeni polglasnik (*fam* 'sem', *krulievac*), *o* (in tudi še *u*) za dolgonaglašene cirkumflektiranega *o* in *o* za izglasni *-o* razen v deležnikih srednjega spola, kjer ostaja *u* kot pri Trubarju, z neupoštevanjem preglasa (*raz-*, *da*), z razločevanjem mehkih soglasnikov (*č*, *lj*, *nj*).

2.2.4 Dalmatinov jezik kljub začetnemu Trubarjevemu vplivu in nekaterim lastnim narečnim vzhodnodolenjskim posebnostim (*sim*, *jl* za mehki *l*, *-čki* za *-k* + *-ski*)¹⁸ dobi v Bibliji 1584 po jezikovnem pregledu (reviziji l. 1581)¹⁹ precej bolj poenoteno, poknjiženo in sistemsko podobo, približano Kreljevi, razen pri odrazu za cirkumflektirani in izglasni *o* ter nenaglašeni polglasnik. Odpravljen je narečni preglas (ne pri *de* 'da'), labializacija (*ali* za Trubarjev *oli*, *kakòr* za *koker*, *nam* za *nom*), vokalna harmonija, hiperkorekture, pisava glagolnikov je dosledna z *-nje*,²⁰ kot danes zapisuje *moj*, *tvoj*, *svoj* za *muj*, *tuj*, *suj*, *njegov* za *nega* ipd.). Biblijski jezik pa je enotnejši in manj »narečen« celo v primerjavi z jezikom Bohoričeve slovnice, ki je nastala na podlagi biblijskega prevoda in ima *oli*, *koker* ob *kakor*, *na-* za *ne-*, spolno nerazločevalne oblike primernika in presežnika pridevnikov in prislovov na *-ši*, pisavo glagolnikov z *-jnje* in *-nje* itd.).

2.2.5 Razlike med štirimi prevajalci 16. stoletja (Trubarjem, Kreljem, Juričičem, Dalmatinom) bodo ponazorjene na podlagi kratkega odlomka istega evangelijskega besedila (ME XXI), kar je že bilo natančno raziskano.²¹ Primerjava jezikovno-sistemske in prevodne razlike deloma osvetljuje, obenem pa izkazuje (razen pri Juričiču, ki se navezuje na Krelja) relativno medsebojno neodvisnost prevodov, čeprav se v tem primeru kaže podobnost tudi med Trubarjevim in Dalmatinovim besedilom z vidnim opuščanjem določnega člena in spremembo besednega reda:

TR 1557 (= TR 1581/82): **Ampag** ueliku ludi *fo* refgrinali **nih** **guant** na **ta** pot, Eni pag *fo* fecali **tu** ueye **is** driues, inu *fo* ref~~tre~~**ouali** po **tim** potu.

KR 1567: **Inu** veliku lüdi *fo* **fuknie** **fvoie** na **tla** **metali**. Edni pak *fo* veice **od** drevef *fekali*, inu po potu **rastrofili**.

¹⁸ Prim. Orožen 1996: 191.

¹⁹ Ramovš 1981: 140–175.

²⁰ Ramovš ugotavlja, da je Dalmatin že prej uvedel nekatere jezikovne spremembe, ki so jezik približale Krelju, po reviziji je vpeljan *j*, *ji*, naglasni znaki, *nj*, *lj*, razločitev *sh* in */h* (Ramovš 1981: 157).

²¹ Prim. I. Grafenauer (1916), A. Breznik (1917), J. Rigler (1968), M. Orožen (1996), M. Merše (1990, 1998), K. Ahačič (2007) idr.

JUR 1578: **Inu** veliku ludi so **fuknie fuoie na tla** reſgrinali. Edni pak so veice od dreves ſekali, inu po potu rastroſili.

DALM 1584: Veliku Ludy pak **je** reſgrinalu **ſvoj Gvant** na pot. Ty drugi pak so Veje **is** Drives ſékali, inu po poti reſtreſali.

2.2.6 V 16. stoletju se ob prevladujočem dolenskem izvoru avtorjev (Trubar, Dalmatin, Bohorič, Recelj kot prevajalec *Gorskih bukev* (1582), Tulščak, Vipavca Krelj, Trost, Ljubljčan Znojilšek), pojavijo tudi rokopisna besedila s številnejšimi krajevnimi jezikovnimi značilnostmi. Tako npr. izročilno pismo iz Metlike s 30. novembra 1573 vsebuje hrvaške kajkavske (tudi ikavske) jezikovne prvine: *ja* 'jaz', *y* 'in', *byzmo* 'smo bili', *byzhe* 'bo', *zovim naſim lyztam aly pyzmom* 's tem našim listom ali pismom', *da nyma banthowan bythy* 'da ne sme biti prizadet', *Nowembra myzetzta lyth gospodynowih Tyznotsche petſath zedemdeſeth trethom letu* (*Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*, 1971: 23).

2.2.7 Besedila nam dokazujejo, da je že od 16. stoletja obstajalo več regionalnih knjižnih jezikovnih sestavov. Da so se uradni pisarji v slovenskem jeziku zgedovali po pokrajinsko različnih predhodnih zapisih, ki so bili narečno neenotni in ne dosledni, se lahko prepričamo npr. v prvem ohranjenem slovenskem razglasu («zapovednem listu») o novem vinskem zakonu kranjskega deželnega upravitelja Janža Khisla podložnikom okoli Metlike, *Vistry, na Krasu ino Vvipavi* iz l. 1570 (Jug 1942: 74–84). Vsebuje jezikovne prvine, ki so delno ujemale tako s Kreljevim oz. Juričičevim tipom jezika, kajkavsko obarvano štajersko vzhodnoslovensko pokrajinsko vrsto jezika, tudi s čakavskimi odrazi, prepoznamo pa tudi značilnosti Trubarjevega jezika:

- ujemanje s Trubarjem: *leit*, *vseim*, *tim*, *katera*, *vmei*, *slatkiga* (vina), *vsakaterimu*;
- Kreljem: *da*, *tem*, *okolu*, *konac*, *nayviši*: *stanući*, *doseć* (ch za ć), *oblüibili*, *na snanie*, *svetlost*, *skozi*, *vto isto* *gospodstvo*, *milostivo* (prisl.);
- Juričičem: *budeio*, *kradeiu*, *sa voliu*;
- vzhodnoštajersko različico: *da*, *ino*, *okolu*, *svetlost*, *pripustil*;
- kajkavščino oz. čakavščino: *Su* *gornikom*, *VMERSLOM STUDENZV*, *vladike dunaiskoga*, *deželskom spravišču*, *vladatelly*, *Stanući*, *didinski dvornik*, *cesara*, *posljedniem*, *ili*, *jedanaist*; *budeiu*, *oklizheiu*.

2.2.8 Tudi pismo nadvojvode Ferdinanda kranjskemu vicedomu s konca 16. stoletja (Gradec, 25. 2. 1598) kaže na prevod z vrsto govorjenih značilnosti osrednjega prostora, zlasti je zanj značilno slabljenje nenaglašanih samoglasnikov: *i* v izglasju je zapisan z *e*, *o* z *a*, *u* v izglasju z *o*, *a* včasih z *o*, npr. »*pasebe tech stu Slatich Slatu vasmich dnech imaia dale polashite*, *nez menei tude tega pastaulenega Richtaria Khrisaia per topelte pene*«; *temo istomo*, *temoistomo*; */khteistomu*; *kenomo Richtariu*; *ieno/ienu* (*Slovenščina v dokumentih*, 1971: 25).

2.3.0.1 V 17. stoletju je ob tradicionalnem dolenskem vplivu (npr. Hren-Čandek (1612), Schönleben (1672), *Ljubljanske prisege* (1619–1637), *Kalobški rokopis* (1640–1651)), izrazitejšem gorenjskem (npr. evangeliji po T. Stapletonu, Skalar (1643), blejske prisege od 1648), prisoten tudi zahodnoslovenski (kraški, nadiški (Alasia da Sommaripa) oz. notranjski (Kastelec, Svetokriški, Marenzi-Coraduzzi)). Pridružijo pa se jim še besedila z vplivi panonske narečne skupine, ki izpričujejo oblikovanje vzhodnoslovenskega pokrajinskega knjižnega jezika, tj. rokopisna *Martjanska pesmarica* v prekmurskem pokrajinskem jeziku z močnejšim vplivom knjižne kajkavščine iz večinoma 17. stoletja, in ohranjena *Martjanska pogodba* (1643) ter Roganov zapis manjkajočih strani iz varaždinskega izvoda Vramčeve kajkavske *Postille* (1586) iz l. 1676 (Jembrih 1991: 15–38), ki vsebujejo nekatere prekmurske narečne glasoslovne in oblikoslovne spremembe (npr. odraz *o* za nosni *o* (Rogan: *bodes, miloscho, doteknola, idoch, toda budo*), *i* za praslovanski jat v nenaglašeni zlogih (Rogan: *chlovik*), medtem ko martjanska besedila vsebujejo pretežno še prekmurski dvoglasnik *ej* in redko *ou*.²²

2.3.0.2 Jezikovne razlike kot tudi jezikovna ujemanja lahko ponazorimo tudi v raznočasju na istovrstnih ali enakovsebinskih besedilih.

2.3.1 Priredba Trubarjeve cerkvene pesmi *Ta stara božična pejsen*, ki je zapisana v Dalmatinovi protestantski pesmarici (Dalmatin 1584b: 113) in prepesnjena tudi v prekmurskem knjižnem jeziku v *Martjanski pesmarici* iz večinoma 17. stoletja, jezikovno potrjuje, da gre za dva sistemsko različna knjižna sestava slovenskega jezika, ki sta soobstajala in za katera je bila značilna fonološka, kot tudi leksemna razlikovalnost (Novak 1997: 118, *Martjanska pesmarica* I: 29, 102–103):

Ta dan je vsiga veselja, Divica je rodila / **Tiga** Sinka Božjiga, **Divica je** ostala, Našiga

Ete den je vsega veselja, Devica je rodila, **pravoga** sina Božjega, po njem **Dejva** **osta**, našega

Odrešenika, Stvarnika Nebeskiga, Angeliskiga **Krajla** [...]

Obranitela, Nebeškoga Stvoritela, Angjelskoga **Kralja** [...]

Kakor Sonce **skuz glaž gre**, **glaž ta** se ne **rezbije** / **V glihi viži** rojen je, **naš** Jezus od Marije.

Kak sunce **črez steklo preide**, te se steklo ne **stere**, glih **ravno tak** rodjen je, Jezus od Marije.

2.3.2 Jezikovne spremembe glede na različno dolensko-gorenjsko kranjsko narečno osnovo v sočasju in raznočasju lahko ugotovljamo v različnih rokopisnih besedilih uradovnega značaja, kot so prisežni obrazci (kranjske (= KR) (začetek 16. stoletja?) in ljubljanske prisege (= LP) (1619–1637) s časovno razliko čez sto let; če k temu pritegnemo še ljubljansko gozdarsko prisego iz 18. stoletja (ok. 1726.

²² Jesenšek (2006: 513) ugotavlja na podlagi Roganovega besedja tudi s kajkavščino razlikovalno prekmursko nabožno besedje.

leta) (Toporišič, Gjurin 1981: 471), opazimo prevlado dolenskih odrazov, razen dvoglasniškega odraza za naglašeni jat, več pa je samoglasniškega upada:

KR: dolensko: *gospudi, bug, pruti, skuzi, našimu, deželskimu, oli*;
gorenjsko: *gospod, bog, to, proti, skozi, našemu, našemo, deželskemo*;
LP 1619–1637: dolensko: *gospudi* (navadno), *BVG, pruti, skuzi, tu, dobru, obenimu, oli*;
gorenjsko: *gospodu, gaspod; lepo; neč, tude, pustite* (nedoločnik), *kop* 'kup';
LP 1726: dolensko: *Gospudi, buh; inu, skuzi, zavole, nobenimu*;
gorenjsko: *zvest, neč, spodobe, dervesa*.

2.3.3 Različno izbiro narečnih jezikovnih prvin, odvisno od prireditelja besedila, izkazuje tudi z dvajsetletnim razmikom zapisani besedili vizitacijskega vprašalnika, t. i. pastirska lista iz 17. stoletja, upoštevan je skupni osrednji del z vizitacijskimi vprašanji (po Vrhovnik 1924: 36–48), ki mu lahko dodamo tudi odlomek iz prvega ohranjenega zapisa iz l. 1631 (LMS 1882–83), ki je po Vrhovnikovem mnenju jezikovno ustrežnejši, a je vsebinsko drugačen:

1631: Spuuidi;	ve; de; snanu, zhistu; navemo, nevarnost, nesnanim; nu, inu; dol/ghan;
1665: fpuuede; gdu (7), gdo (3);	vei; da, bi; Shpotliuu; neuedeli; inu; doushan;
1684: fpuude; gdu;	ve; de, be/bi, fspotliuu; navedeli; inu/inui; doushan;
1631: Duhouinimu; timu;	kakor, kokar; iemenuati, s' velikim;
1665: k Suelizhaniu; takimu; kómu;	kokar; obsoluirat; gouoriti; zhlouek; svelikim;
1684: ksuelizhanio; takimo; komo;	koker; obsoluirati; gouorite; Zlouk; svelikem;
1631: lubesni; nafnajne; vedal;	
1665: kliubesni; snania; opustil, Samudil, prekopol; v/e take dela;	
1684: klubesni; fnana; opu/teu, samudeu, prekopou; v/e take dela.	

Zapis iz l. 1665 je manj narečen, čeprav se kaže gorenjsko-dolenska dvojnost. Zadnji je imel za predlogo le-tega, Schönlebnove *Evangelije inu listuve* in Kastelčeve *Bratovske bukvice*, vendar, kot ugotavlja objavitelj Vrhovnik, nanj niso imele posebnega vpliva, saj ima več gorenjskih sočasnih glasoslovnih potez, ki jih srečamo npr. pri Skalarju (1643).

2.3.4 Tudi verzifikacije tega časa ne glede na vrsto besedila in njegovo vsebino izkazujejo nekatere skupne glasoslovne pojave: Sisentschellijevo *Za/hitno vo/shejne* 'Častitno vošenje' v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) lahko vzporejamo s sicer nekoliko mlajšo, v 18. stoletje (ok. 1712) segajočo pesmijo Franca Jožefa Jankoviča *Ena Lepa Peishem ad eniga Peianiga Mosha jno Shene* (Kos,

Umek, Koruza, Ludvik 1973/74: 219–249). Pokaže se, da je jezikovna raba deloma odvisna tudi od pisca ter njegovega jezikovnega znanja in zgledovanja po tedanji normi, kar nenazadnje potrjujejo tudi Devove in Vodnikove pesmi v *Pisanicah* (1779–1782), prežete s Pohlinovo jezikovno normo. Sicer v sto letih opazamo podobne narečne glasoslovne pojave, pri naglašanih samoglasnikih dolenske tradicionalne odraze, pri nenaglašanih samoglasnikih pa redukcijo zlasti pri *i* in *u* (*ilu* v polglasnik, *-u* v *-o*), seveda nedosledno, izglasni *-o* pa ima dvojni odraz, medtem ko dolenski *-u* ostaja le pri pisaničarjih:²³

Sisentschelli: *neč, tajste dan, senov* 'sinov', *vèsoku, vèčila, stèrte* 'storite', *s'tulikèm, mate*;
inu, mladu, to sonce zjuternu, moglu, pokopano, obdano; *u Bogensperko; tok*;
 Jankovič: *Pojde, be, vsliše, set* 'sit', *ret* 'rit', vendar *nič, piti, bodi* itd.; *nazmasne, namarem; vmiro* 'v miru'; *malo – malu, ino, nu, gvišno – dobru*, poleg tega še *o*-jevsko akanje (*ad, repa* 'repo', *zadasti*), preglas (*pogineie*) ipd.;
 Pisanice: *njuh, neč, želne vesele dan, začetek vse sladkuste, be, stope, ked* 'kot';
moglu, štemanu, dolgu; nabomo; tok, toku, kok.

2.3.5.1 Če upoštevamo še sočasna besedila s Koroške, lahko podobno ugotovimo različno jezikovno stanje kot v osrednjem prostoru: *Črnjanski rokopis*, bratovščinska knjiga iz Črne na Koroškem iz 17. stoletja (1633–1707)²⁴ prča, da je jezik koroških piscev bližje osrednjemu kranjskemu pisnemu jeziku kot pa tedanji živi govorici (odlomek je iz Priprošnje):

zheshene inu potroshtene bodite vfe verne dushize, katerih tellefsa tukai na letem shegnanim Brittofu pozhiuayo, dai uam ta uezhni pokai, namrezh Jesus Chry tiga shiuga Boga Edinu royeniga sin (!), kateri je fa nashiga Isuelizhanja uoljo na ta svet pershel, inu od te kraleue zhište diuize maria' royen bil, inu uafs ie skusi suojo roshenfarbano drago sueto kry na snam(?)nu suetiga krisha odreshel, nai uafs taysti nash Gospud, krail Nebefs inu semle shegna, inu uafs odreshi od vfe martre tih hiz, inu uafs obudi na ta sadni sodni dan inu uafs perdrushi vfm Angelzam inu suetnikam vtim Nebeshkim Kraleustui Jesus Chry kateri is ozham inu suetim Duham Enakhi Bug shiui inu kraluje od uezhnosti do uezhnosti. [...] (Vačun Kolar 2007: 17.)

2.3.5.2 *Leški rokopis* iz okolice Prevalj (ok. 1750) in *Duhovna branva* (1740?) pa v Molitvi odražata ob knjižnih tudi več narečnih posebnosti (prim. Kotnik 1929: 185), medtem ko mlajše cerkvene pesmi v *Tinjski pesmarici* iz 19. stoletja (1839) izkazujejo še večjo stopnjo narečnosti:

Leški rokopis: *o nar sveteshi gospud jesus christus jest tebi opominem skusi tvoio sveto zhloveshtvo katiro si ti povoli Boga ozheta inu s : duha vtim telisi te prezhiste divize matere maria spozhet inu roien biv, o jesus tisi tvoio presveto krij zelu poter-peshlivo sanas grishnike preliv.*

²³ Zaradi lažje primerjave je povsod zapisano besedilo v prečrkovani obliki.

²⁴ Zahvaljujem se študentki Nini Petek za podarjeno knjižico *Črnjanskega rokopisa*.

Duhovna branva: *O prelubesnivi gošpud Jeſus Chriſtus! Jeſ opomienjam tabe tomi ſvetomi zhoveſhkomi poſtajenji, katire iſ volnoſtjo boga ozheta inu od ſvetiga Duha, u tomi telesi te prezhiſte Divize Marie ſi ſpozhet, inu roien biu, o Jeſus ti ſi tuoio ſveto kri zelu poterpeſhivo ſa naſ grīſhniko inu grīſhenze preliu.*

Tinjska peſmarica: *Te kīer [...] je trpov inoj umrov na Križi za naſ noj za vſe Ludi; ſkuz tvojo kri ſi naſ odreſiv ti; grīeſnik ti; tvoja prežvahtna Kri za naſ prelita v tam novam teſtamento Kruha ſkrita itd.*

Nadnarečnost koroških bukovniških in drugih besedil z elementi osrednjega knjižnega jezika izpričuje, da so vsi, ki so se lotili pisanja, izbirno opuščali določene narečne pojave.

2.3.6.1 Za rokopisna besedila 17. stoletja so značilne tudi primorske narečne posebnosti, vendar so manj izrazite. Premene nenaglašanih vogelnih visokih samoglasnikov, opazne v *Starogorskem rokopisu*, lahko spremljamo tudi v njih, tako je predvsem zapis izglednega *-i* z *-e* prepoznaven tudi v Alasijevem zapisu popotnega pogovora (Alasia 1607: N 2), npr. »*vam bomo dale*«;²⁵ še več jih je (tudi akanje) v plemiški korespondenci Corraduzzi – Marenzi (Merkù 1980) z notranjskega področja, npr.: »*ſe bodem uzila keterimo kai dobrega ſtoret de eden more doſte ſlet beſet periet za njegoua dobruta*« (pismo Isabele Marenzi 28. 10. 1686).

2.3.6.2 V Pravilih Marijine bratovščine v Dolini pri Trstu iz l. 1615 narečnost ni opaznejša, pač pa v uradnem zapisu o sporu med občino in župnijo Štanjel iz ok. 1680:²⁶ *vam ſam ſpominau, Caplan ſa ſoi uſitik ima ſamu grunte leſke 'tuje', tai 'te-daj', ali pei 'ali pa', u'parvu, u'dругu, u'treče; je mogu plačet dopalt contribuzional, ſoje dihounike, ka bi na bla tiſta baġatela biera, ſoih več kur, an dihouni ſhluſo(?)unik* itd.

2.3.6.3 Pred kratkim je Lojzka Bratuž v Zgodovinskem pokrajinskem arhivu v Gorici odkrila rokopisno uradno besedilo iz leta 1751 o vprašanju meja med beneško republiko in avstrijsko monarhijo, za katerega so ob knjižnih značilne tudi primorske narečne prvine (*miesta, niema, parpovie, potribe; grie, katierimu; na buo, scuoda; na confinah, obedne* idr.) ter ob germanizmih besedje romanskega izvora (*Commiſſia, Principa Venesk(iga)?, confinantom, comunom(n)?, recurira, publiciereno* (Bratuž 2007: 9).

2.3.7 Glede na različno stopnjo narečnih pojavov v besedilih je časovno določanje po glasoslovnih značilnostih večkrat oteženo in nam verodostojnost datacije omogočajo zunajjezikovni dejavniki. Za primer omenjam zgornjepustovrško listino z rovtarskega področja z datumom 1622, ki jo je objavila Ljudmila Bokal, in po

²⁵ V kratkem zapisu priſežnega obrazca za priče o resničnosti izpovedbe iz arhiva devinskih knezov Torre e Tasso (danes v tržaškem Državnem arhivu), ki ga Merku datira na začetek 17. stoletja, je primer za to spremeno le eden: *mene* 'meni' (»*Taco mene Boch pomagai*«) (Merku 2002: 154).

²⁶ Rokopis je našla v Pokrajinskem arhivu Koper, fond 352, arh. enota 38, Andreja Kalc in ga jezikovno obravnavala v seminarski nalogi l. 1999/2000.

primerjavi s sočasnimi gorenjskimi besedili (Skalar, *Ljubljanske prisege*) ter po vrsti papirja ugotovila, da gre za prepis iz 19. stoletja. Če se vprašamo o resničnosti navedene datacije, bi na osnovi jezikovnih podatkov besedilo lahko časovno sovpadlo z omembo, resda je moral biti zapisovalec manj poučen o pisanju kot pisar Simon Wocheiner v najdaljši od blejskih podložniških priseg iz l. 1680 (Ribnikar 1976: 47–48), zato je s pogostimi primeri popolne redukcije bližji govorjenemu jeziku, ne vemo pa, kateri posegi so nastali ob prepisu. Če pritegnemo k obravnavi še polhograjsko prisego iz l. 1675,²⁷ pa se nam resničnost datacije ne zdi več tako sporna, čeprav izkazuje prisega precej neenotno glasoslovno podobo.²⁸

Zgornjepustovrška listina (1622): *Adam je imou pravizha, ta pervi soi thal od grunta si isvolit, tako se je is brau ta spoden thal, katir ga je poprej Andrei imou, Andrei je pa dobiu ta sgorni thal, katir sa potem tirmane al konfine postaul. [...] Prapratnik ima usak soiga kaker Adam na rauneh per tepki, jen Andrei [...]* (Bokal 2002: 307).

Ferčaj Jurij, 22. julij 1680: *Jenui ta vbiti prezai stem pouirkam, kateriga ie on vrokach iomu, en shlak pruti moie glaui pellau, Jenui dokler Je meni prae blisu Bil, Jenui meni ni mogu prau Sadeti po obrasu da kriui ga derknu, Jenui prezai name segu* (Ribnikar 1976: 47).

Polhograjska prisega ribjega tatu (8. 3. 1675): *Jest Juri Pollonz alle Zepez persheshem per tem iemeni Gospodi boga, diuize Marie ienu vsem svetnikom [...] te ribi nikolo uez dergam date olle partiti, ompak tište vsele moimo gnadlouomo Gospud/i?! olle neh namestnico scafate ienu toku pres/ vse scode derfhate. koker meni buch pomogoi diuiza Maria ieno vse svetnike na mui posledne don [...]*.

2.4.1 Razlika med knjižnim in govorjenim jezikom je v začetku 18. stoletja povzročila, da so pisci nihali med obema možnostma in se odločali za eno oz. dopuščali obe. Dvojnosti kranjskega jezika pri Basarju (1734) so delno gorenjsko-dolenjsko razločevalne in hkrati mlajše oz. starejše: npr. *namorem – nemorem; toko – taku; u'mejf/te – u'mejf/ti, vuner – vender*), razen pri pisanju *-l* v deležnikih, kjer utemeljuje razliko tudi glede na slovenski jezik (»Sakaj je ramino velik slozhik mej ludmi slovenskiga jesika«), sam pa se opredeli za pisavo *-l* glede na normo in ne za *-v*: *sem bil* in ne *sem biv*, kar je bilo značilno tudi za njegove predhodnike (npr. za evangelije po Stapletonu (celo *rekol*), Skalarja, Kastelca, večinoma Svetokriškega (poleg *vedul*), Rogerija (razen izjem) idr., medtem ko jih drugi pišejo fonetično: npr. Alasia da Sommaripa, o. Romuald oz. Lovrenc Marušič v *Škofjeloškem pasijonu*, Ahacij Stržinar), in za naslednike (različno pri Pohlinu: *-ll, -u, -uv*,²⁹ Japelj piše *-l* (a

²⁷Fotografski posnetek prisege ribjega tatu iz polhograjskega arhiva, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, je iz NUK, s signaturo Ms 1484. Objavil jo je Tomo Korošec. Na nekaterih mestih se moj zapis razlikuje od njegovega (Korošec 1996: 301), npr. *bogo, pastiti, Gospudo – boga, partiti, Gospudi* (kjer je poteza za *i* nakazana, ni pa pike nad *i*-jem), in se delno ujema z zapisom prisege neznanega avtorja iz tipkopisa, priloženega fotografijam. Zaradi nenatančnega razločevanja med zapisom *a* in *o* zamenjave *a*-jev z *o*-jem ne moremo upoštevati kot premene, *e, i* in *u* pa so večinoma razpoznavni.

²⁸Prim. podobne dvojnosti tudi v jeziku pisma nadvojvode Ferdinanda kranjskemu vicedomu (1598) pod 2.2.8.

²⁹Npr. *shau; rekuv, pravuv*, razen v Kanizijevem katekizmu (1768) *shl* in v Pohlin 1799, kjer prevladuje *-l*.

opozori na dejansko izreko še po Dalmatinu posnete pisave deležnika */həl* kot *šu*), kjer je za razliko od prekmurskega knjižnega jezika (npr. Küzmič 1771: *pelaο*, *pri/ao*, *poroudo*, *napravo*) prevladalo izročilo tudi zaradi različnih možnosti izgovora). Časa izgovora *-l* z *-u* tako iz besedil samih ne moremo prepoznati, znano je, da je na zahodu v začetku 17. stoletja Alasia da Sommaripa že zabeležil današnji izgovor (npr. *imeu*).

2.4.2 Že zgodovinsko utemeljena dvojnost slovenskega knjižnega jezika z osrednjo (kranjsko), sicer vedno bolj gorenjsko obarvano in vzhodnoslovensko (panonsko) zemljepisno različnostjo, se je izraziteje polarizirala v drugi polovici 18. stoletja s težnjami po pokrajinski jezikovni avtohtonosti in samozadostnosti. Zemljepisni različki so v večji meri vplivali na knjižno podobo in jo pokrajinsko obarvali. Tudi pokrajinski knjižni jeziki in različice lahko vsebujejo le določene narečne posebnosti: tako Küzmič ne upošteva dosledno narečnega odraza *-n* za *-m* in onemevanja *h*, omenili smo že Dajnkov opust dvoglasnikov idr., koroška bukovniška besedila vsebujejo knjižne dvojnice (npr. Drabosnjak) ipd.

2.4.3 Od šestdesetih let 18. stoletja so uradno nastajale priredbe kranjske, koroške, štajerske izdaje Parhammerjevega katekizma, ki so v jezikovnem pogledu poudarjale pokrajinsko jezikovno specifičnost.³⁰ Tudi številne izdaje »kranjskega« dvojezičnega *Velikega katekizma z vprašanji in odgovori* (= VK) Jurija Japlja, namenjene za šolo, niso bile jezikovno enotne: za zgled navajam nekaj razlikovalnih primerov v dveh zaporednih izdajah iz l. 1789 in 1790 (slednjo je priredil O. Gutsman), ki vsebujeta razlike na vseh jezikovnih ravneh in dokazujeta nenormativno določenost takratnega osrednjega knjižnega jezika, obenem pa v primerjavi s sočasno izdanim zvezkom (1791) prevoda stare zaveze Japlja in Kumerdeja (= SP), kjer je dolenski odraz *u* za cirkumflektirani *o* kljub odpravi še prisoten, kažeta veliko bolj narečno obarvano in neenotno podobo:

VK 1789: *rasodel*, *vshę* (3), */kusi*, *vejđiti*, *v/akimu*, *ti/đti* (7), *kaku*, *Angeli* (19), *vekomaj*, *Go/đpod*, *Bog*, *na krishi* (27);

VK 1790: *resodel*, *she* (3), */kus*, *vedit*, *veidiđi*, *v/akimo*, *tai/đti* (7), *koku*, *ti Angeli*, *vekumei*, *Go/đpuđ*, *Bog*, *na krishu* (27);

SP 1791: *ras-đul*, *vshę*, */kusi*, *vejđil*, *đelat*, *pruti sonzhnimu saħodu*, *tai/đti*, *kakú*, *Go/đpóđ*, *Bóg*, *v'gorežhim plameňi*.

2.4.4.1 Razlike med govornjo in pisno prakso pa nam za drugo polovico 18. stoletja v kranjskem prostoru v pravi luči odstira nedavno odkriti Japljev v Rusijo poslani rokopis s fonetičnim zapisom, ki ga je predstavil Aleksandr D. Duličenko l. 2003 in objavil l. 2004.³¹ Je neprecenljiv dokaz za slovensko zgodovinsko jeziko-

³⁰ Prim. Pogorelec 1967: 91.

³¹ Predstavil ga je na 13. Mednarodnem slavističnem kongresu v Ljubljani (za slovensko objavo prim. Duličenko 2004). Jezikoslovni javnosti je odkril Japljeve pravorečne zapise, ki so bili sestavljeni kot odgovor na poslana vprašanja in stavke iz l. 1773 v okviru načrta primerjave »vseh jezikov sveta« H. L. Ch. Bacmeisterja, ki ga je avtor našel l. 1996 v Rokopisnem oddelku Ruske nacionalne knjižnice v Sankt Peter-

slovje pomembno dejstvo o razkoraku med »tradicionalno« knjižno normo, razvidno v prevodu *Svetega pisma*, ki se ne sklada s sočasno govorjeno uresničitvijo, hkrati pa potrdilo za tedanjo pravorečno podobo v osrednjeslovenskem – kranjskem prostoru tudi glede na področne razlike.

2.4.4.2 Zlasti so pomembne njegove opombe o pravorečni razliki glede na pravopisno normo, ki pojasni tedanjo izreko. Izglasni *-u* pri vezalnem vezniku *inu*, ki je sicer dolenski odraz za izglasni *-o* in ga Japelj v prevodu ne odpravlja, je označen kot polglasnik in se ne izgovarja, kar pojasni v opombi 3 (str. 61).³² Iz primerov je razvidna veliko večja stopnja redukcije, saj se tudi izglasni *-i* reducira (*mati – mat*), tako tudi ponaglasni *e* iz psl. jata: *Zhlovèk – človk, vidìmo – vidmo, ogìn – ogn*, kljub pisavi *duai/et, duai/t* opozarja, da se na Kranjskem na splošno izgovarja narečno preglašeno *dveist*, ob zapisu *ta trétji* omenja, da se po pomoti splošno govori *trékì* (kot so pisali že gorenjski pisci od 17. stoletja dalje (npr. Skalar)).

2.4.4.3 Variantne narečne podatke dodaja v zvezi z odrazom *u* pri *Nu/s*, ki je gorenjsko *No/s*, izgovor *stú* pripiše govoru Ljubljane, okolice in Dolenske, medtem ko na Gorenjskem govorijo *sto*. Nikalnica *ne* se pri nekaterih na Gorenjskem izgovarja kot *na*, piše pa se vedno *ne*, kot jo izgovarjajo na Dolenskem in kot jo je treba izgovarjati.

2.4.4.4 Za *l* je Japelj pozabil dati opombo, zato jo dodaja Hacquet, ki je rokopis prinesel v Rusijo: *l* se spremeni v *ü*, kar je predvsem gorenjsko, na Hrvaškem in bližnjem Dolenskem se izgovarja kot *l*, primere navaja iz odlomka Dalmatinove Biblije in omenja *rekal – rekoü, vidil – vidoü, bil – bioü, imenoval – imenovoü*, tako tudi pri *Priatel – Priatoü*, ki se v množini sicer izgovarja *Priatel*.³³

3 Sklep

3.1 Vprašanje, ali so starejši zapisi vedno dober pokazatelj za določanje kronologije določenega glasovnega pojava, po navedenih besedilnih zgledih samo ponuja nikalni odgovor: ker ne moremo enačiti pisnega jezika z govorjenim, ne moremo ob odsotnosti določenega pojava postaviti hipoteze, da pojava tudi v govoru določenega pisca ni bilo. Nasprotno pa nam narečni pojav v besedilu tako potrditev daje, tudi če je priložnost, dvojničen ali redko zastopan. Tako lahko pojave delne moderne vokalne redukcije (jakostnega in kolikostnega slabljenja oz.

burgu. Posebnost je Japljev transliteracijski zapis slovenskega besedila z znaki francoske latinice in ruske cirilice (Duličenko 2004: 58).

³² V primeru *dobru* (63) je zapis v francoščini polglasniški, v ruščini pa je *u*, kar je mogoče napaka v zapisu.

³³ Hacquet ugotavlja, da razlika med pisavo in izreko kaže podobno pomanjkljivost kot v francoščini in angleščini, vendar naš jezik omogoča razumevanje drugih slovanskih jezikov, medtem ko nas drugi Slovani ne razumejo, razen Hrvatov in nato Rusov.

nižanja nenaglašanih visokih samoglasnikov *i* in *u* proti sredinski legi (k polglasniku oz. *i* tudi proti *e*, *u* proti *o*), sredinskih samoglasnikov *e* in *o* pa k *a*, ipd.) potrdimo tudi za 16. stoletje kljub redki izpričanosti.

3.2 Odgovor na naslovno vprašanje lahko strnemo v naslednjo ugotovitev. Pisna besedila s svojo narečno pestrostjo in nadnarečno prepletenostjo, ki temeljita tudi na pravopisni tradiciji, jezikovni abstrakciji in spekulaciji, prenosu tujejezičnih vzorcev, niso bila odsev piščeve organske govorjene rabe, ne zrcalijo krajevnega govora njihovega tvorca, ne kažejo Oblakovega »narodnega jezika«, a vendarle vsebujejo ožje in širše narečne, iz govorjene zvrsti oz. neknjižnega jezikovnega podsestava izhajajoče jezikovne prvine, ki se izražajo predvsem na glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni in besedoslovni ravni.

Iz besedil starejših obdobij pa lahko izluščimo jezikovne prvine, ki so bile in so tudi danes značilne za zemljepisne jezikovne različke; v najstarejših obdobjih nam časovno potrjujejo, ne pa določajo, obstoj določene glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne značilnosti, rabo besedja, v knjižnem obdobju slovenskega jezika pa nam nasprotno poznavanje sestava krajevnega govora in drugih govorjenih različkov pomaga razločevati organske od neorganskih jezikovnih prvin oz. razmejiti zemljepisno različne vplive.

Viri

- ALASIA, da Sommaripa, Gregorij, 1607: *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo – Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska besedila*. Videm. [Ljubljana: Mladinska knjiga, Devin-Nabrežina: Občina Devin-Nabrežina, Trst: Založništvo tržaškega tiska 1979.]
- BASAR, Jernej, 1734: *CONCIONES – PRIDIGE IS BUKVIZ IMENVANIH EXERCITIA S. OZHETA IGNAZIA*. Labaci.
- DALMATIN, Jurij, 1584a: *Biblia, tu je, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta = Bibel, das ist, die gantze heilige Schrifft : windisch*. [Faksimile. Ljubljana: Mladinska knjiga 1994.]
- DALMATIN, Jurij, 1584b: *Ta celi catehismus, eni psalmi, inu teh vekshih godov, stare inu nove kèrszhanske pejsni*. [Ljubljana: Mladinska knjiga, 1984.]
- DAJNKO, Peter, 1826: *LISTI INO EVANGELJI NA VSE NEDELE, SVETKE INO IMENITNE&E DNEVE CELEGA KER&ANSKO-KATOL&KEGA CIRKVENEGA LETA. V RADGONI*.
- DUHOUNA BRANUA*, 1740?.
- GUTSMAN, Ožbalt, 1790: *Ta Velki Katekismus s'prašhanjami, inu odgovarmi sa ozhitnu, inu poľsebnu podvuzhenje te mladosti v'zefšarskih krajlevih dushelah*. V'Zelouzi.
- JAPELJ, Jurij, 1789: *Ta Velki Katekismus s'prašhanjami, inu odgovarmi sa ozhitnu, inu poľsebnu podvuzhenje te mladosti v'zefšarskih krajlevih dushelah*. V Lublani.
- JAPELJ, Jurij, KUMERDEJ, Blaž, 1791: *Svetu pismu stariga testamenta id est: Biblia sacra veteris testamenti*. Labaci.

- JURIČIČ, Jurij, 1578: *POSTILLA, To ie KERSZHANSKE EVANGELSKJE predige, verhu Euangelia, na v/e poglauite Presdnike, skos celo Leto.*
Iz roda v rod. Pričevanja o slovenskem jeziku, 1982. Katalogi, zvezek 5. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije.
- KOS, Janez, UMEK, Ema, POGORELEC, Breda, KORUZA, Jože, LUDVIK, Dušan, 1973/74: Nova verzifikacija iz leta 1712. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 219–249.
- KRELJ, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*.
- KUMERDEJ, Blaž, 1796: *VADENJE SA BRATI V'USSE SORTE PISSANJI SA SHOLARJE TEH DESHELKESKIH SHOL V'ZESSARSKIH KRAJLEVIH DESHELAH*. V LUBLANI.
- LEGIŠA, Lino, 1977: *Pisanice 1779–1782*. Ljubljana: SAZU.
- LINHART, Anton Tomaž, 1790: *Ta vefseli dan, ali: Matizhek se sheni*. Ljubljana: Ignaz Kleinmayer.
- MARUŠIČ, Lovrenc, o. Romuald, 1721: *Škofjeloški pasijon*. [Ljubljana: Mladinska knjiga 1987.]
- MERKŮ, Pavle, 1980: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založba Tržaškega tiska.
- MERKŮ, Pavle, 2002: Devinski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 8/1. 153–156.
- NOVAK, Vilko, 1997: *Martjanska pesmarica*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- POHLIN, Marko, 1768: *TA MALE KATECHISMUS*.
- POHLIN, Marko, 1799: *BUQVE sa brati Slavenskem shovnjirjam na Shtajerskemu, Koroshkemu inu Kraynskemu ommislene*.
- RIBNIKAR, Peter, 1976: *Blejske podložniške prisege patrimonialnega sodišča Bled*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- ROGERIJ Ljubljanski, 1731, 1743: *Palmarium empyreum* I–II. [Faksimile. Ljubljana: SAZU 2001.]
- SKALAR: *Shulla tiga premishluvana*. NUK.
- Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*, 1971. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- SVETOKRIŠKI, Janez, 1691–1707: *Sacrum promptuarium* I–V. [Faksimile. Ljubljana: SAZU 1998.]
- TOPORIŠIČ, Jože, GJURIN, Velemir, 1981: *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TE = TRUBAR, Primož, 1555: *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA, SDAI PERVIZH VTA Slouenski Iefig preobernen*. [Reprint. Ljubljana: DZS 1993.]
- TRUBAR, Primož, 1557: *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*. TIBINGAE.
- TRUBAR, Primož, 1582: *TA CELI NOVI TESTAMENT*. VTIBINGI.
- VALVASOR, Janez Vajkard, 1689: *Slava vojvodine Kranjske*. [Ljubljana: Mladinska knjiga 1977.]

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC.

- BOKAL, Ljudmila, 2002: Zgornjepustovrška listina – slovensko pravno besedilo iz Polhograjskega hribovja z letnico 1622. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika* (Zora 18). Ur. M. Jesenšek, B. Rajh, Z. Zorko. Maribor: Slavistično društvo. 306–318.
- BRATUŽ, Lojzka, 2007: Rokopis iz leta 1751. *Mladika* 8. 9.
- BRATUŽ, Lojzka, 2008: *Iz primorske kulturne dediščine*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- BREZNIK, Anton, 1917: Literarna tradicija v Evangelijih in listih. *Dom in svet* 30. 170–174, 225–230, 279–284, 333–347.
- DULIČENKO, Aleksandr Dmitrievič, 2004: Neznani rokopis Jurija Japlja o slovenskem jeziku iz leta 1773. *Slavistična revija* 52/1. [49]–70.
- HONZAK JAHIĆ, Jasna: Slovenski govornjeni knjižni jezik včeraj in danes. Zgodovinsko-razvojni in primerjalni vidik. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 386–394.
- JEMBRIH, Alojz, 1991: Rukopisni umetak u Vramčevoj Postilli (1586). *Hrvatsko-slovenske književnojezične veze*. Čakovec: »Zrinski«. 15–38.
- JESEŃSEK, Marko, 1991/92: Jezikovni sistemi v slovenskem (alpskem in panonskem) govornem območju. *Jezik in slovstvo* 37/7. 173–181.
- JESEŃSEK, Marko, 2005a: Zgodovinska dinamika prekmurskega jezika. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. J. Vugrinec idr. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 69–80.
- JESEŃSEK, Marko, 2005b: *The Slovene Language in the Alpine and Pannonian Language Area: The History of the Slovene Language*. Kraków: Universitas.
- JESEŃSEK, Marko, 2006: Značilno besedje vzhodnoštajerskega in prekmurskega jezika. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah* (Zora 41). Ur. M. Koletnik, V. Smole. Maribor: Slavistično društvo. 508–518.
- JUG, Stanko, 1942: Slovenski »zapovedni list« kranjskega deželnega upravitelja Janeza Khisla s Fužin. *GMS* 23. 74–84.
- KENDA-JEŽ, Karmen: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 263–276.
- KOROŠEC, Tomo, 1996: Prisega ribjega tatu iz l. 1675. *Slavistična revija*. 44/3. [295]–305.
- KORUZA, Jože, LOGAR, Tine, POGORELEC, Breda, 1973/74: Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6–7. 192–211.
- KOTNIK, Janko, 1929: Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 21. 174–189.
- MAKAROVA, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 287–296.
- MERŠE, Majda, 1990: Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove Zaveze. *Razprave SAZU*. Ljubljana: SAZU. 163–179.
- MERŠE, Majda, 1998: Primerjava besedja Kreljeve in Juričičeve Postile. *Vatroslav Oblak* (Obdobja 17). Ur. A. Šivic Dular. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 217–231.
- MÜLLER, Jakob, 2001: Riglerjeva teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika v številkah. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 129–162.

- NOVAK, Vilko, 1995: Trubarjeva in Dalmatinova besedila v Martjanski Pesmarici I. *Slavistična revija* 43/3. 267–275.
- OREL, Irena, 2003: Slovenski pisni jezik nekdanj in danes – med izročilom in govorom. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje* (Obdobja 20). Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 551–562.
- OROŽEN, Martina, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- POGORELEC, Breda, 1967: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovni pogovori* 2. Ur. F. Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. 75–105.
- POGORELEC, Breda, 1974a: Razvoj slovenskega knjižnega jezika. Dodatek k: *Slovenski jezik, literatura in kultura. Informativni zbornik*. Ur. M. Kmecl, T. Logar, J. Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 1–24.
- POKLAČ, Saša, 2001: *Akanje v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- RAMOVŠ, Fran, ²1995 [1936]: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RAMOVŠ, Fran, 1971: Delo revizije za Dalmatinovo Biblijo. *Zbrano delo*. Prva knjiga. Ljubljana: SAZU.
- RIGLER, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: SAZU.
- RIGLER, Jakob, 1986a: O jeziku slovenskih reformatorjev. *Razprave o slovenskem jeziku*. Ur. F. Jakopin. Ljubljana: Slovenska matica. 17–39.
- RIGLER, Jakob, 1986b: Osnove Trubarjevega jezika. *Razprave o slovenskem jeziku*. Ur. F. Jakopin. Ljubljana: Slovenska matica. 40–47.
- RIGLER, Jakob, 2001: K problemu akanja. *Zbrani spisi 1: Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. V. Smole. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 96–106.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 321–330.
- ŠEKLI, Matej, 2004: Jezik, knjižni jezik, pokrajinski oz. krajevni knjižni jezik: genetsko-jezikoslovni in družbenojezikoslovni pristop k členjenju jezikovne stvarnosti (na primeru slovenščine). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 41–58.
- ŠEKLI, Matej, 2008: O narečnih plasteh jezika Rateškega ali Celovškega rokopisa ter o izvoru oblike *seydi*. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 29–40.
- Tinjska pesmarica* (Zora 40), 2005. Ur. M. Orožen. Maribor: Slavistično društvo.
- VACUN KOLAR, Marija Irma, 2007: *Črnjanski rokopis: bratovščinska knjiga iz Črne na Koroškem*. Ravne na Koroškem: Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika.
- VRHOVNIK, Ivan, 1923/24: Dva slovenska pastirska lista iz XVII. stoletja. *Čas* 18. 36–42.
- WIESTHALER, Fran, 1882/83: Prvi pastirski list slovenski. *LMS*. Ljubljana. 96–122.
- ŽITKO, Nina, 2004: *Jezikovne lastnosti besedil Marka Pohlina*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.